

К.В. Панасюк, кандидат філологічних наук,
доцент
Академія сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного

РИТОРИКА ЯК ОДНА З ПРОВІДНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА

Автор обґрунтовує значення навчальної дисципліни “Риторика” як визначальної у формуванні професіоналізму майбутніх офіцерів-військовиків і наголошує на важливості збереження її у навчальних програмах вищих військових навчальних закладів.

Ключові слова: військова освіта, професіоналізм офіцера-військового, мовленнєва культура, переконання словом, гуманітарні дисципліни.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежної української держави, з демократизацією суспільного життя та гуманізацією освітньої системи в Україні посилився інтерес до такої призабутої за тоталітарних часів класичної науки, як риторика.

У багатьох вищих навчальних закладах, у тім числі й військових, старших класах гімназій, ліцеїв, середніх шкіл було введено курс риторики. Наголошуємо, що викладання риторики в Україні не почалося, а відновилося, тому що з давніх часів в українській освітній системі ця навчальна дисципліна була основною серед гуманітарних. Маємо з тих часів риториків світового рівня, зокрема Києво-могилянської риторичної школи: Феофана Прокоповича, Лазара Барановича, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивіловського та ін.

Про актуальність запровадження курсу риторики у навчальній програмі та інтерес до цієї навчальної дисципліни засвідчують численні підручники та посібники, які інтенсивно почали друкувати. Найбільш відомими та популярними є праці Г. Сагач, Л. Мацько, В. Молдавана, В. Вандишева, Н. Колотілової, В. Хоменко. Окремі з них вже неодноразово перевидавалися.

Предмет “Риторика” було запроваджено у навчальні програми ВВНЗ, бо виникла гостра потреба у людях особистісного типу, які б вміли самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дій в ім’я торжества істини, добра, користі для Батьківщини. У соціальному аспекті актуальність введення курсу культуротворчої дисципліни “Риторика” до програм вищих військових навчальних закладів зумовлене дефіцитом ораторської й загалом мовленнєвої культури.

За час, коли було введено навчальний предмет риторика у програми вищої військової школи, створені навчальні посібники [1], у яких акцентована увага на специфіці саме військового красномовства. Другий [2] з них рекомендований Міністерством освіти України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист від 11.08.2010 р. № 1-11-76-20).

Навчальна дисципліна “Риторика” викликала серед курсантів і слухачів значний інтерес, бо має прозору й прагматичну мотивацію: красномовство – це вид творчої діяльності, якої потрібно навчатися. Почало спостерігатися

певне підвищення мовленнєвої культури. Це відзначали й державні екзаменаційні комісії.

Однак, у 2009 р. з'явився наказ [3] Міністра оборони України, яким ліміт часу для вивчення риторики виділявся сукупно з українською мовою за професійним спрямуванням, а іншим наказом [4] від 15.03.2013 року цей навчальний предмет анульовано. Риторика взаємодіє з іншими гуманітарними й природничими дисциплінами. Однак, саме риторика, як жодна інша, сприяє засвоєнню та виявленню знань з інших предметів, які викладаються у вищому військовому навчальному закладі, а пізніше донесенню тих знань до підлеглих у процесі практичної діяльності вже у військах. Без відповідних знань та умінь спілкуватися, виступати публічно, дискутувати молоді військові фахівці виявляться розгубленими, а то й безпорадними. І вже тоді постає риторичне питання, хто ж сьогодні та й в майбутньому буде навчати й виховувати молоде покоління Збройних сил України?

Мета статті є обґрунтування змістового значення риторики як навчальної дисципліни для формування фундаментальних знань майбутнього офіцера-військового та важливості збереження її у програмах військової школи як окремого предмета.

Виклад змісту статті. Марк Туллій Цицерон (106 – 43 до н.е.) – видатний римський політичний діяч, філософ, письменник і один з найвеличніших ораторів світу якось сказав: “Є два мистецтва, які можуть піднести людину на найвищій шабель пошани: одне - це мистецтво умілого полководця, друге – мистецтво доброго оратора”. Нині полководцям виявити себе важче, але командир будь-якого військового підрозділу має уміти словом переконати своїх підлеглих, інакше його службова кар’єра приречена на невдачу. Бо, як учень і вчитель є основними суб’єктами шкільної освіти і взаємодіють на рівні слова, так й офіцер-військовик та його підлеглий мають взаємодіяти на рівні слова, за допомогою слова, через слова. Багато конфліктів у військовому середовищі, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються із невміння офіцера-командира спілкуватися зі своїми підлеглими.

Прикро й боляче вже у XXI столітті жити в стихії мовленнєвого безкультур’я у військовому середовищі та спостерігати й чути тяжковустих офіцерів високих посадових рівнів, уболівати душею за мовні покручі деяких військовиків-вихователів, бути свідками окремих рецидивів “анти риторики” офіцерів середньої ланки, які не можуть ефективно й адекватно до ситуації спілкуватися зі своїми підлеглими, тобто діяти словом – переконувати словом. Уміння переконавчої комунікації якраз і навчає давня і сучасна наука і мистецтво риторики. Слід підкреслити, що одне з її відгалужень – військове красномовство, - своїм корінням сягає античних часів, має свої специфічні особливості, які можна звести до своєї рідної формули – ясність, лаконічність і чіткість у побудові висловлювань. Численні історичні джерела доносять до нас епізоди про те, як еволюціонувало військово-красномовство. Так відомо, що в античних Афінах прославився як військовий оратор правитель Перикл. Цікавою є історія про риторика спартанців. Вони цінували у першу чергу лаконізм висловлювань і висміювали розлогі промови греків. У сиву давнину мати,

проводжаючи сина на війну, промовляла: “Повернися зі щитом або на щиті”, промовистим є вислів Лікурга, законодавця та видатного оратора давніх Афін: “Надійніше, коли місто оточене не цеглою, а воїнами – захисниками”. Прославилися у різні періоди історії як військові оратори : Олександр Македонський, Гай Юлій Цезар, Генріх IV, Петро Великий, Наполеон Бонапарт, Олександр Суворов, Михайло Кутузов, адмірал Нельсон. Різноманітні джерела засвідчують, що вони вміли переконувати, їхні слова, звернені до воїнів, викликали довіру своєю логікою, правдивістю та дохідливістю. Так, у книзі О. Суворова “Наука перемагати” містяться основні засади військового красномовства: говорити із солдатами їхню мовою, мислити своєю головою, майстерно маневрувати, розвивати творчість, а не шаблонність в усьому з метою перемоги над ворогом. Висловлювання О. Суворова позначені влучністю та афористичністю, їх легко запам’ятовували солдати.

Первісний досвід ораторської культури українців, зокрема й військового красномовства знайшов відображення у міфах надто тих, які відкриває нам знаменита “Велесова книга”. Риторика твору свідчить про те, що наші пращури, у першу чергу, плекали історичну пам’ять. У ній вбачали потужну виховну сутність: така пам’ять мусить налаштувати на перемогу, вона формує переможців. Духовні вожді русичів дуже глибоко, майже на філософському рівні розуміли необхідність збереження історичної пам’яті. Тексти “Велесової книги” наділені сильним патріотичним зарядом. Виховання любові до своєї землі, прагнення захистити її від зазіхань войовничих чужинців, прославлення тих, хто не пошкодував життя заради волі своєї Батьківщини, постійні заклики бути мужніми – все це провідні мотиви пам’ятки. Їх значущість та особлива енергетика, виявились у створенні “сильнодіючих” зображальних прийомів:

“І де пролито кров нашу, там є земля наша. Вороги це знають і намагаються здолати нас, але старання їхні марні” [5. с. 179].

Кожне слово тут дихає рідною Землею, безмежною любов’ю до неї. І це може служити моделлю військової ораторської культури. Гідне поваги військове красномовство князів Київської Русі, котрі завжди попереджали ворогів про те, що йдуть на них війною: “Йду на ви!” За кілька віків до появи названої вже книги О. Суворова “Наука перемагати” (1801) автор найвидатнішої пам’ятки Київської Русі “Слово о полку Ігоревім” (1187) подав зразки військового красномовства, які побутували у практиці руських князів-полководців:

“Хочу бо, – сказав, –
копіє приломити кінець поля Половецького
з вами, русичі,
хочу голову свою покласти

або напитися шоломом с Дону!” [6. с.85], – це звернення князя Ігоря до своїх дружинників на початку походу. Пізніше він ще не раз словом своїм переконає і зуміє повернути тисячі воїнів, які відступали, назад, на допомогу своєму братові Всеволодові, що знемагав оточений половцями:

“Браття і дружино
Ліпше ж би потятим бути
аніж полоненим бути!” [6. С. 97].

... З найдавніших часів підлеглі шанували свого командира як батька. Не випадково у війську з далеких років побутує вислів: “отець-командир”, “тато”. До його думки дослухалися, його наслідували, у нього вчилися й військового мистецтва і поваги до своїх підлеглих. У “Повчанні” Володимира Мономаха своїм дітям міститься своєрідна формула: Князь (а він був і полководцем) повинен жити одним життям із дружинниками”. Він був їхнім учителем і захисником, володів ораторським мистецтвом, прищеплював своїм воїнам високі моральні цінності.

Українське військове красномовство представлене і в ораторській спадщині Запорізької Січі, у документах, матеріалах, спогадах провідних діячів періоду Другої світової війни, коли перебіг військових подій часом прямо залежав від сили переконавчого слова командира. Зразки військової риторики українських гетьманів-полководців яскраво зімітовані у кращих зразках української історичної романістики: Петро Панч “Гомоніла Україна” (Богдан Хмельницький), Богдан Лепкий “Мазепа” (Іван Мазепа), Андрій Чайковський “Сагайдачний” (Петро Сагайдачний) та інших.

Традиції українського військового красномовства, як бачимо, глибинні і багаті, а отже, повинні бути продовжені сучасними офіцерами-військовиками. Вони своєю здатністю та уміннями переконувати своїх підлеглих мають формувати у них високі духовно-моральні та інтелектуальні якості. Отже, природно, самі мають володіти цими чеснотами, являючи взірці людей мудрих, креативних, високоосвічених, морально довершених.

Ще курсантом майбутній офіцер-військовик має бути готовим до того, що він буде керувати людьми, а значить, і спілкуватися з ними. Практика засвідчує, що молодь прагне спілкуватися з тими наставниками, котрі у кожному з них бачать особистість, є доброзичливими, людяними, мають високий інтелектуальний рівень, є патріотично налаштованими і володіють належною мовленнєвою культурою. Тут варто наголосити, що культура людського спілкування – це частка загальної моральної культури особистості. Відсутність культури спілкування – свідчення бездуховності людини. Ще в античні часи мудрий Езоп довів, що наше слово – це найкраще, що має у своєму розпорядженні людина, і найгірше, чим вона володіє.

Як аксіома сприймається те, що командир-військовик (різних ланок) має відзначатися високою теоретичною фаховою підготовкою, добрими прикладними уміннями й навичками. Але він з користю для справи не зуміє їх застосувати, якщо не володітиме належною якістю мовлення. Він повинен уміти встановити, обрати й підтримати задля досягнення професійної мети у найбільш адекватній конкретній ситуації стиль спілкування. Звісно ж, визначений шанобливим ставленням до підлеглих, з урахуванням особистісних рис співрозмовників. Має дбати про чистоту мовлення: уникати використання слів-паразитів, суржику та найгіршого – ненормативної лексики.

Офіцер-військовик має уміти виголосити промову, а перед тим її укласти, бути обізнаним з різноманітними формами ділового спілкування: знати, як результативно провести службову нараду чи бесіду зі своїми підлеглими, як з користю для справи та іміджу своєї установи бути дієвим учасником зустрічі з представниками ЗМІ, володіти коректними навичками

ведення розмови зі стаціонарного чи мобільного телефонів і тощо. Разом з тим військова сфера, як й усяка інша професійна, дає ґрунт для суперечок. Життя показує, що не завжди учасники суперечок можуть гідно себе поводити. Не вміють грамотно розкритикувати точку зору опонентів, не можуть чітко та ясно висловити свою позицію, побудувати конкретну аргументацію, а отже, переконати особу, з якою довелось посперечатися. Ці уміння у майбутніх офіцерів-військовиків формує навчальна дисципліна “Риторика” у практичній її частині. Щодо теоретичної складової предмета то вивчення її збагачує курсантів і слухачів знаннями з основних етапів розвитку світового красномовства, вчить оволодівати методом риторичного аналізу текстів різних типів, використовувати досвід відомих промовців, а також дає змогу виробити в собі уважне і критичне ставлення до свого мовлення та суспільної мовної практики.

Опанувати ці знання, сформувати уміння і здобути навички можливо, однак, лише за умов самоусвідомлення мовної особистості. Вона ж зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова у різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Часто у військовому середовищі ми стаємо свідками поширеного мовного нігілізму, вираженого у типовій сентенції: “Яка різниця, як говориш!” Психологи стверджують, що це ознака бездуховності. Виявляється, що люди, які недбало ставляться до своєї мови, позбавлені власної гідності. Виховані в атмосфері стереотипів, бездумної масової культури, вони не можуть бути ні творцями ідей, ні добрими мовцями.

Військова риторична культура, як вже частково зазначалося, має свої особливості: відзначається лаконізмом, наближеністю до соціально-побутового мовлення, насиченістю прислів’ями, приказками, афоризмами, оригінальністю, доцільністю, кмітливістю, дотепністю, специфічною стилістикою – цього необхідно навчатися. А розпочати вивчення військової риторичної майстерності потрібно зі ставлення до державної мови, з аналізу мовної мотивації (позитивної чи негативної) як у представників найвищої командної ланки, так і у нижчої.

У приватному спілкуванні людина може говорити будь-якою мовою, як їй дозволяє її освіта, культура й виховання. На службі, на робочому ж місці, кожен громадянин держави (якими є офіцери-військовики) повинен користуватися державною мовою, мусить її захищати як представник цієї держави. Така практика державної мовної політики усіх країн світу. У зв’язку й цим згадуються слова члена Французької академії наук Жака Дютюра, сказані ним після ухвалення 4 серпня 1994 року Національними зборами і Сенатом Франції закону про послугування французькою мовою: “Якщо існує загроза для мови народу, це означає, що є загроза для існування держави” (Цит. за М. Жулинським) [7. с.7]. То ж хто, як не військовики, мають захищати рідну мову, а значить вивчати, поважати й любити її ?!

Висновки: Народ України хоче і повинен побудувати патріотичне, професійне, оснащене найсучаснішою технікою військо, управляти яким мають інтелектуали, творчі, високоморальні, відповідальні за мовленнєві

вчинки особистості. У свій час впровадження риторики як навчальної дисципліни у програмі ВВНЗ було визначальним кроком на цьому шляху. А тому цей предмет має зберегтися як самостійний і один з провідних, який спрямований на формування фундаментальних професійних знань і розвиток особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Панасюк К.В.* Основи військової риторики / К.В. Панасюк. – Львів: ЛІСВНУ“ЛП”, 2009. – 235 с.
2. *Панасюк К.В.* Основи військового красномовства / К.В. Панасюк. – Львів: АСВ, 2010. – 205 с.
3. Наказ Міністра оборони України від 22 червня 2009 року №325/548 “Про вдосконалення підготовки військових фахівців тактичного рівня”.
4. Наказ Міністра оборони України від 19 березня 2013 року №185 “Про організацію розробки галузевих стандартів вищої освіти для підготовки військових фахівців тактичного рівня і стандартів вищої освіти вищих навчальних закладів та приведення структури підготовки військових фахівців у відповідність до сучасних вимог”.
5. Велесова книга [у перекладі та літературній інтерпретації Б. Сушинського]. – Київ – Одеса: Вид. Дім ЯЗФ, 2004. – 320 с.
6. Слово о полку Ігоревім. – К: Видавництво ім. О. Теліги, 2000. – 147 с.
7. *Жулинський М.* “Без мови незалежність – пусті слова” / М. Жулинський // Літ. Україна – 2012. –14 червня. – С. 6.

К.В. Панасюк, кандидат філологічних наук, доцент
Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

РИТОРИКА КАК ОДНА ИЗ ВЕДУЩИХ УЧЕБНЫХ ДИСЦИПЛИН В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА БУДУЩЕГО ОФИЦЕРА

Автор обосновывает значение учебной дисциплины “Риторика” как определяющей в формировании профессионализма будущих военных офицеров и акцентирует на важности сохранения её в учебных программах высших военных учебных заведений.

Ключевые слова: военное образование, профессионализм военного офицера, речевая культура, убеждение словом, гуманитарные дисциплины.

K. Panasyuc, Candidate of filologi, Associate Professor
Army Academy named after hetman Sahaidachny

RHETORIC AS ONE OF THE LEADING TEACHING DISCIPLINES IN THE FORMING OF THE FUTURE OFFICER PROFESSIONALISM

The author ground on the meaning of the teaching discipline – Rhetoric – being determinative while forming the future military officers professionalism and stress on the importance of its preservation in the teaching programmes of the high military institutions.

Key words: military education, military officers professionalism, speaking culture, word assuarance, humanitarian discipline.